

КАПИТАЛИЗМЪТ Е УТОПИЗЪМ

Пазарната икономика си има много хубава теория – стройна, ясна и математизирана. Фон Хайек например още преди половин век е доказал, че пазарът, дефиниран по определен начин, от математическа гледна точка е оптимизационен механизъм, работещ с "разсеяни" сред икономическите субекти знания (и по-ефективен от централизираното управление). На основата на тази теория в Масачузетския технологически институт дори беше създадена компютърна архитектура, разпределяща изчисленията на пазарен принцип (т.нар. "агорична система"). Теорията е наистина прекрасна, целият проблем е, че реалната икономика далеч не винаги и не във всичко функционира по нейните закони. Защо е така?

В обществените дисциплини много често представите на учения за действителността (или в още по-тежкия случай – представите каква трябва да бъде действителността) заемат мястото на самата действителност. "Чистата икономика" се дефинира с множество условия, които реално не се спазват: рационални икономически субекти, равнопоставеност, невмешателство на политическата власт, липса на насилие и на заговори и т.н. Увлечени в теорията, икономистите постоянно забравят за нейната условност, а когато забравят, тоест почнат да твърдят, че "чистата икономика" е реалност, се превръщат в идеалисти. Теорията неизбежно си има дисциплинарни ограничения, въведени за удобство на ума; вкарването на реалността във фиксираната понятийна рамка неизбежно внася видимост за порядък там, където той или не съществува, или е съвсем друг. Но в един момент се появява стремежът да се живее съгласно този илюзорен порядък. И понеже реалността постоянно стърчи извън шаблона на теорията, у теоретика-идеалист се появява натрапчиво желание за "подгонване" на реалността, докато влезе в шаблона и се подчини на законите (вместо да се подгони теорията към реалността, както биха поискали непредубедените наблюдатели). В този момент теоретикът-идеалист освен всичко друго става и утопист.

(Учени като Карл Полани твърдят, че тъкмо като утопия, като рационален проект за преобразуване на обществото, за въвеждане на нови социални отношения на мястото на неподходящите стари, е бил наложен свободният пазар в зората на английския капитализъм. Икономиката на свободния пазар, казва Полани, е създадена чрез целенасочени действия на държавата (при което, естествено, са били унищожени традиционните форми на солидарност), докато последвалите нейни ограничения – социалдемократия и т.н. – са възникнали спонтанно отдолу, като опит за самозащита на обществото; "свободният пазар е планиран, а самото планиране – не." В ролята на мислители-утописти, извели от теоретични съображения "чистия" пазар като оптимална икономическа машина, се явяват английските класици-икономисти начело с Адам Смит. А в реалността, както винаги става, утопията се е обърнала по-скоро на антиутопия – с масова бедност, репресии и огромен брой жертви през първата половина на XIX век.)

Процесът може да продължи и още – идеалистът може да се превърне в идеолог. Обявил за реалност "чистата" теория, той вместо системно разбиране на реалността постига нейното системно изкривяване. В случая с икономиката това системно изкривяване, този икономикоцентризм е идеология на страните от "златния милиард". А една идеология е толкова по-подходяща за поддържане на нечие господство, колкото по-неспособна е да обясни реалните му корени. Това обаче е друга тема...

Иван Попов – Капитализмът е утопизъм

Парадоксално, но Нобеловата награда по икономика за 2002 бе присъдена за работи, оборващи реалната приложимост на най-базовата абстракция в теорията – самият икономически субект, "homo economicus". Чрез серия от игрови психологически експерименти израелският учен Даниел Канеман доказва, че решенията, вземани от реалните пазарни субекти, се отличават съществено от приетата в икономическата наука концепцията за рационалност (т.нар. теория за максимизация на очакваната полза). Също от игрови експерименти Робърт Тривърс извежда теорията за "homo reciprocans" – модел на поведение, отличаващо се от homo economicus с повишено ниво на сътрудничество и склонност да наказва партньорите за несътрудническо поведение дори в ущърб на частните си интереси. Опити с доброволно финансиране на обществени проекти показват, че делът на заклетите "авантаджи" е не повече от една четвърт; останалите хора отначало са склонни да плащат, но ако са лишени от друга възможност да наказват авантаджиите, също минават на аванта.

Много показателен е резултатът от т.нар. "игра на ултиматум". На един от подопитните се дава някаква сума, напр. 10 долара, но само при условие, че той я раздели с друг подопитен; при това вторият може да се съгласи с предложението, но може и да го отхвърли и двамата да не получат нищо. Ако участниците действат по модела homo economicus, първият би трябвало да предложи минимално възможна сума (1 цент), а вторият да се съгласи, защото дори 1 цент е по-добре от нищо. Реално обаче се оказва, че хората масово отказват предложената сума, ако е по-малка от една трета; болшинството предлагащи също отчитат това и предлагат суми от 30 до 50% от началната. Това показва, че в развитите общества съществуват някои понятия, съгласно които е прието печалбата да се дели, а "идеалния егоист" от икономическата теория – да се наказва. Процентът на делене се оказва приблизително еднакъв в различни страни (САЩ, Япония, Югославия, Израел), но в някои слаборазвити племена от басейна на Амазонка се съгласяват и при два пъти по-нисък процент. От това някои нагли коментатори побързаха да обявят, че колкото по-примитивно е обществото, толкова по-близко до homo economicus са неговите членове...

Друго изследване на британския икономист Ендрю Осуалд показва, че степента на удовлетвореност на хората от живота е доста слабо – и дори отрицателно! – свързана с доходите. Резултат, твърде неочакван за всевъзможните създатели на скали за качество на живота, носещи по правило чисто идеологически, рекламен или спекулативен характер.

Но въпреки всички тези психологически данни икономистите продължават да вярват в съществуването на homo economicus. Един преподавател от университета в Тел Авив казва следното: "Към икономическата наука винаги са се стремели хора, притежаващи математически способности, но далеч не винаги разбиращи какво става на улицата. Затова винаги им е било по-лесно да строят модели, в които всички други индивиди функционират рационално. Сега се създава парадоксална ситуация: в катедрата по икономическа психология студентът научава, че човек се отличава силно от модела homo economicus, а във всички други катедри продължава да учи икономика в предишния ѝ вид..."

Този текст е публикуван под Creative Commons Attribution-NonCommercial лиценз и като такъв представлява свободна литература.
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/2.0/>